

ТМ	Г. XXVIII	Бр. 2	Стр. 765 - 778	Ниш	април - јун	2004.
----	-----------	-------	----------------	-----	-------------	-------

UDK 316.334.52(=163.41)(498.5)

Оригинални научни рад

Примљено: 05.12.2003.

Стеван Бугарски
Темишвар (Румунија)

СРБИ У ТЕМИШВАРУ

Резиме

Срби су аутохтоно становништво Темишвара. У животу града и државе имали су значајан културни, економски и политички утицај. Од завршетка Првог светског рата, односно разграничења између Румуније и Југославије број Срба у румунском Банату, па самим тим и у Темишвару константно опада. У раду је поред кратког историјског увода сажето приказано стање у културном и верском животу српске заједнице у савременом Темишвару.

Кључне речи: Срби, Темишвар, идентитет.

Демографска слика током времена

Срби спадају у стари слој темишварскога становништва. Наука није установила када се они први пут помињу у Темишвару, али је то у сваком случају било пре доласка Турака; године 1481, при једној од многобројних битака хришћана против турске војске, доселило се у околину Темишвара око 50.000 душа;¹ око 1502, при десепоту Радичу Божићу, било је новог досељавања Срба у шире подручје, али је оно опет захватало и Темишвар.² То не би требало узети једносмерно, јер је – поред насељавања – било и расељавања. Једно од њих забележено је 1551, као склањање испред Турака. У турско време, које је за Темишвар омеђено годинама 1552. и 1716, Србе су забележили пећки калуђери који су 1660, односно 1666. године, овде купили милостињу; године 1660. уписано је тридесетак имена, углавном српских, а 1666. калуђери су наишли о Божићу и задржали

---

mh@mec.utt.ro

¹ Др Душан Ј. Поповић, *Срби у Војводини*, Књига прва, Нови Сад, 1990, стр. 81–82.

² Исто, стр. 121–122.

се читавих 10 дана, записавши око 120 имена – које приложника, које за помен – опет поглавито српских.³ Описујући своје путовање околином Темишвара око 1655. године, Евлија Челеби⁴ је назначио у Темишвару 36.000 хришћана.⁵ И из великих сеоба 1690, односно 1737, вероватно је било насељавања и у Темишвар. Године 1716, када је Евгеније Савојски опседао Темишвар, подржали су га из тврђаве Срби, на челу са владиком Николом Димитријевићем.

Све су то, нажалост, само квалитативне процене, а тачне бројке налазимо тек у угарским пописима у другој половини XIX века, па и то тек од 1880. године, јер је у ранијем пописивању бележена само вероисповест, тј. само приближно одређивање броја Срба у целокупном броју православаца.

Према званичним пописима,⁶ број Срба у Темишвару кретао се овако:

	Т (Град)	Т (Фабрика)	Т (Мехала)	Свега	А – %	Б – %
1854.				1.770	8,6	–
1880.				1.752	5,2	–
1897.	183	641	914	1.738	–	–
1900.	359	1.060	839	2.258	–	–
1910.				2.482	3,4	–
1920.	333	817	648	1.798	2,2	3,67
1930.	540	574	667	2.156	2,4	4,85
1940.	455	523	537	2.498	2,3	5,76
1956.				3.065	2,2	6,59
1966.				5.146	2,4	11,63
1977.				6.268	2,3	14,95
1992.				7.748	2,3	26,64
2002.				6.270	2,2	27,84

А – проценат Срба у целокупном становништву Темишвара

Б – проценат Срба Темишвараца у целокупном броју Срба у Румунији

У апсолутним бројкама, број Срба у Темишвару је током последњих 150 година био у сталном порасту, али је истовремено, ус-

³ Свет. Матић, *Катастиг пећки из 1660-1666*, "Гласник Историског друштва у Новом Саду", Свеска 11, Књига V, Свеска 1, Сремски Карловци, 1932, стр. 76–77.

⁴ Др Душан Ј. Поповић, *наведено дело*, стр. 254.

⁵ Ако је на месту претпоставка да су то били поглавито Срби (Др Душан Ј. Поповић, *наведено дело* и стр.), тешко је објаснити где су они и како нестали, јер се у наставку срећу много мање бројке.

⁶ Мада су у питању званични подаци, треба напоменути да се они понекад разликују у разним изворима, чак и у државним извештајима, јер се покаткад објављује број Срба заједно са бројем Хрвата и Словенаца. На расветљавању ове проблематике највише је урадио Љубомир Степанов, па сам његове прорачуне (*Савез Срба у Румунији*, Темишвар, 1997) највише користио.

лед наглог развоја града на Бегеју, њихов удео у целокупном становништву био у сталном опадању. Коначно се апсолутни број Срба у Темишвару учетворостручио, али се истовремено њихов удео у темишварском становништву смањило – такође четири пута.

Други је аспект да повећање броја Срба у Темишвару није одраз повећања општега броја Срба у Румунији. Број Срба у Румунији био је у опадању, као што се види из следећих података:

1924.	1930.	1940.	1956.	1966.	1977.	1992.	2002.
44.078	44.413	43.405	40.517	38.236	35.929	29.080	22.518

Дакле, број Срба у Румунији се у раздобљу 1924–2002. свео на половину, док се број Срба у Темишвару у истом раздобљу утростручио. Број Срба у Темишвару је нарастао углавном досељавањем српског сеоског становништва, на рачун пражњења српских села у околини.

Проблем је, међутим, у негативном природном прираштају. Остарелост мањинских популација доводиће даље до спектакуларних падова. Према мојим налазима, од свих бракова у српским породицама у Румунији само 25% има жену испод 39 година, што значи да нам је, и то само теоретски, тек четвртина бракова плодна, па треба очекивати да ће у наредној генерацији пад износити читавих 75%. Тренутно је у Темишвару стање нешто боље, али опште стање ће сигурно утицати и на Темишвар.

Вероисповест и верска организација

Срби у Темишвару су православне вероисповести. У старо време имали су општества у Граду и у Великој Паланци. Садашње, већ традиционално организовање настало је на територијалном начелу након изградње новог Темишвара по изгону Турака 1716. године и обухвата три црквене општине: Градску, Фабричку и Мехалску. Остали квартави подељени су међу овим црквеним општинама са израженом намером да се оне бројчано уравнотеже; ипак је Градска црквена општина најмногбројнија.

Садашња Градска црквена општина заснована је средином 18. века при Саборној цркви храма Вазнесења Господњег, изграђеној 1848. године. Мада је од старине у њој било и православаца других народности, особито Грка, Срби су увек имали водећу улогу, тако да приликом јерархијске поделе у Карловачкој митрополији 1864. године у њој није ни поведена деобна парница.

Садашња Фабричка црквена општина заснована је такође средином 18. века при цркви храма Светога Великогученика Георгија, изграђеној 1755. године. И у њој је током времена било и православаца других народности, особито Грка и Румуна. Приликом јерархиј-

ске поделе у Карловачкој митрополији Румуни су покренули деобну парницу, али су је изгубили.

Садашња Мехалска црквена општина заснована је под крај 18. века при цркви храма Светога Николаја, изграђеној 1796. године. Приликом јерархијске поделе у Карловачкој митрополији, на основу деобне парнице, Србима је као јачој заједници припала црква, а Румунима је исплаћена одговарајућа намира.

У организационом погледу, у Темишвару је седиште Окружнога протопрезвитерата темишварског,⁷ али и седиште Православне српске епархије темишварске, подређене Београдској патријаршији. Епархијски престо је упражњен правно од 1932, преласком владике Георгија (Летића) у Банатску епархију, а заправо већ од самога повлачења србијанске војске из Темишвара 1919. године. Епархија је под управом архијереја администратора којег одреди Свети синод Српске православне цркве.

Црквене општине делују као правна лица, док је статус епархије с државно-правног становишта несређен.

Поред православца, у наше дане срећу се Срби и у такозваним неопротестантским скупштинама: међу баптистима, пентикосталцима, адвентистима и слично, али је њихов број незнатан, тако да не постоји друга српска верска заједница, осим православне.

Поред верника, током поратних година било је људи који су се изјашњавали као атеисти. Они су то чинили зато што су заузимали друштвене положаје, бојећи се да их не изгубе, или из помодарства. Ипак су то чинили поглавито појединци и нису познате целе породице које би се изјашњавале или понашале као атеисти. Међу српским становништвом Темишвара практично нема некрштених и неопожаних. Зачудо, извесно време није се редовно венчавало у цркви. Сада је то поново заведено, нешто из верских побуда, а нешто због лепоте и свечаности самога чина.

Језик

Чини се излишним тврдити да Срби у Темишвару говоре српским језиком. Ипак, треба узети у обзир да су Срби у Темишвару одвајкада у незнатној мањини, тако да су малтене вековима били упућени да говоре страним језицима. Због тога је, бар од 20. века, српски језик којим су говорили Темишварци био много неправилнији од српскога језика којим се говорило у селима, особито ако се имају у виду готово чисто српске сеоске средине. У градовима је био и већи

⁷ Назив је традиционалан; према терминологији садашњег *Устава Српске православне цркве* – то је *архијерејско намесништво*.

број мешовитих бракова у којима се није говорило српски, о чему је још Црњански сликовито писао да госпође у цркви питају супруге: Јоцо, вас загт ер?⁸ Занимљиво је да се губљење језика није одражавало, као што најчешће бива, кроз губљење лексике, него кроз губљење "матерње мелодије", тако да су се темишварски Срби распознавали по томе што су нагласком "заносили" на немачки, румунски или мађарски.

По доласку сеоског становништва у град догодиле су се две напоредне појаве: најпре се у граду чуо правилнији српски, а затим су и придошлице потпале под утицај страних језика на којима су се свакодневно морали споразумевати. То се мање осетило у првој, али много више у другој генерацији која је почела све више "заносити на туђе" и управо се најпре код школске омладине почео губити тонски акценат.

У новим условима се број мешовитих, особито румунско-српских бракова, повећао, а у мешовитим браковима интелектуалаца најчешће се не говори српски.

Док је некада темишварска омладина међу собом говорила мађарски и немачки, сада се и у српској гимназији у Темишвару за време одмора све више чује жагор на румунском језику. Мала је утеха што је стање исто и у осталим мањинским гимназијама.

Друштвено стање и занимања

У погледу друштвенога стања и занимања становништво Темишвара је од давнина врло разнолико.

У самом Граду живели су благородни, племићи. Мада су они носили *предикате* по својим поседима и тамо имали дворце, по достојанству су и у Темишвару (Граду) држали куће и у њима бивали више неголи на поседима. У граду је било и великих, угледних трговаца, тако да се у Саборној цркви знало где су трговачки столови.⁹ Било је и интелектуалаца: свештеника, учитеља, адвоката, лекара, чиновника, нижих и виших официра. Кућевласници су такође били на добром гласу. Град је био квартал "изабраника".

У Фабрици су живеле поглавито занатлије, мали трговци, баштовани и нешто месне интелигенције. Било је и градских житеља који су имали куће и имања у Фабрици и због нечега били везани за овај квартал. Неки од њих су се и сахрањивали у Фабрици, али су на

⁸ Was sagt er?, (нем.) Шта он то каже? (Милош Црњански, *О Банату и о Банаћанима*, Нови Сад, 1989, стр. 50).

⁹ Слободан Костић, *Грбови епископа и грађана темишварских у Православном српском саборном храму темишварском 1757–1838*, Темишвар, 1938, стр. 32.

надгробним натписима наглашавали да су "бургери"¹⁰ темишварски. У сваком случају, ако Фабрика и није досезала достојанство самога Града, она је била угледан квартал и становништво му је било привржено.

Мехала, као село, састојала се поглавито од земљорадника који су се бавили помало и сточарством, углавном култивисањем мањих парцела, баштованством за темишварску пијацу итд. Мада је и овде било занатлија, они нису били ни тако бројни ни тако продуктивни као Фабричани. Месна интелигенција (свештеник, учитељ и ниже чиновништво) се такође и овде подразумевала.

Занимљиво је да се то стање дуго одржало. Мада је после Првога рата практично нестала категорија благородних, а по закону – и привилегованих, структура темишварскога становништва се доста реско разликовала по кварталовима, у том смислу да су у Граду углавном била господа, у Фабрици – занатлије, а у Мехали – паори. Ево занимљивог прегледа занимања Срба у Темишвару 1940. године:

	Град	Фабрика	Мехала
Број српских кућа	3	61	118
Број Срба трговаца	22	8	0
Број Срба занатлија	32	71	18
Број Срба власника фабрика	1 (кожара)	1 (дрндара)	0

У општем развоју Темишвара, у оквиру такозване индустријализације земље, када су у Град похрлиле масе сеоске омладине на занате и школе, а одрасло становништво у државне фабрике, српско становништво у Темишвару је потпуно изменило своју структуру по занимањима. Сада се, с једне стране, образовао бројни слој фабричких радника, а с друге се стране осетно повећао број српске деце с високом, а особито са средњом спремом, која су се запошљавала у струци или у администрацији. Док су 1940. била свега 2 Србина лекара, 1 професор и 6 адвоката, сада су српска имена ницала међу инжењерима, лекарима, правницима, економистима, поред већ традиционалних учитељских, професорских и свештеничких професија.

Желимо ли да будемо искрени, морамо рећи да припадност српској мањини није била ни у чему препрека напредовању у каријери. Директор највећег темишварског предузећа (Машинска фабрика) дуго је био Србин – инж. Ђорђе Бошњак; директор Поштанско-телеграфске управе у Темишвару опет је дуго био Србин – инж. Небојша Росић; секретар градске општине је дуго био Србин – учитељ Милорад Благојев; не само да се подразумевало да ће Србин бити директор Српске гимназије, него је сада и директор најчувеније темишварске гимназије "К. Д. Лога" – Србин, проф. Александар Ра-

¹⁰ Bürger нем. грађанин.

дован; директор једнога од великих грађевинских трустова у Темишвару је Србин, инж. Душан Вукован итд.

У условима насталим после 1990. године извештан број Срба, навикнут на пословање у државној служби, није се снашао када су се државна предузећа почела приватизовати или затварати, али један број се и снашао: генерални директор једне од највећих трговинских фирми у Румунији ("Метро") је Србин – Темишварац; бројни Срби – са више или мање успеха – отварају сопствене фирме утврђујући своје присуство у привредном животу Темишвара.

Српске школе

Српске основне школе су осниване по квартовима које су Срби насељавали и спадају међу најстарије школе које се помињу у Темишвару: у Фабрици је школско здање зидано 1760, у Мехали под крај 18. века,¹¹ а у Граду је Теодор Јанковић Миријевски, под покровитељством Српске епархије, при већ постојећој школи почео предавати "по новој норми" 1776. године.¹²

Основне школе су остале при цркви (тзв. Вероисповедне), све до 1946. године када су градска и мехалска – на свој захтев – претворене у државне, а 1948. године, на основу школске реформе, све школе у Румунији су подржављене. Српске школе су и до тада имале сразмерно мали број ученика и радиле у систему паралелне наставе, то јест са једном учитељском снагом у четири разреда. После рата, међутим, број пријављених ученика за српске школе је почео опадаати, с једне стране због тога што је послератно насељавање Срба било у новооснованим квартовима, подалеко од школа, а с друге стране зато што је паралелна настава са више разреда била превазиђена. Тако су и све три српске основне школе по квартовима затворене 1959. године, с тим што је 1968. поново отворена Српска секција при основној школи у Мехали, која и сада постоји, али од свога поновног установљења ради такође у систему паралелне наставе.

У међувремену је, на основу Конвенције о уређењу мањинских основних школа у Банату – склопљене између Румуније и Југославије 1933. године, у Темишвару 1934. године при Лицеју "К. Д. Лога", односно при Учитељској школи, основана Српска секција. Српска учитељска секција имала је скромне резултате; Српска секција ниже гимназије је 1943. прерасла у Српску секцију више гимназије, која је 1948 – на основу школске реформе – постала Српска ме-

¹¹ Слободан Костић: *Шематизам Православне српске епархије темишварске у Краљевини Румунији за 1924. годину*, Timisoara, 1924, стр. 64–65.

¹² Стеван Бугарски, *Српско православље у Румунији*, Темишвар – Београд – Нови Сад, 1995, стр. 219.

шовита гимназија у Темишвару. При тој гимназији радила је и основна школа, тако да су се под истим кровом налазили сви разреди (од првог до дванаестог). Под разним организационим видовима та гимназија је опстала, а још и сада постоји.

Напоредо са Српском гимназијом и под истом управом, године 1948. у Темишвару је основана и Српска педагошка школа која је обучавала учитеље за потребе српских школа у Румунији све до 1958. године – када је укинута.

Године 1950. основана је Српска секција и при Средњотехничкој пољопривредној школи за мелиорацију у Темишвару; године 1954. школа је премештена у Велики Семиклуш, а Српска секција је укинута 1956. године.

Сем тога, од 1953. у Темишвару је радила Српска богословија која је 1961. године затворена, пошто је припремила довољан број свештеника за ондашње потребе наших парохија.

Све у свему, најстабилнија и најдуготрајнија остала је гимназија.

Постојање снажне школске установе, Српске гимназије "Доситеј", са разредима почев од првог до дванаестог, несумњиво је велика предност за Србе у Темишвару. Ипак, у граду чије се огњиште простире на преко 100 квадратних километара и који има преко 300.000 становника, није увек једноставно да деца нижих разреда долазе у удаљену српску школу, особито што у свим квартовима, тако рећи на дохват руке, постоје румунске школе.

Ове школске године Српска гимназија има 278 ученика у 12 разреда, од чега 172 у вишим разредима (9–12), а само 106 у нижим разредима (1–8). Већ неколико година заредом у први разред се уписује мање од 15 ученика, што ће се убудуће негативно одразити на попуњавање виших разреда. Свакако, у питању је мали природни прираштај српскога становништва, али и чињеница да српска деца похађају румунске школе. Пошто свако има право да се школује где жели, није популарно вршити статистичка истраживања у том погледу. Ипак, истраживање које је спровео Тимишки жупанијски школски инспекторат 1980. године, показало је да су првих седам разреда двеју српских школа у Темишвару похађала 223 детета, а да је у румунским школама било 320 ученика – Срба.¹³ То значи да постоји, са становишта максималног обухватања српске деце српским школама, широко поље за даљи рад. Ако се тај проблем оптимално реши, Српској гимназији у Темишвару не прети скоро затварање.

¹³ Душан Сабљић, *Српско школство у Румунији 1919–1989*, Темишвар, 1996, стр. 147 и 224–225.

Опита српска имовина¹⁴

Најважније српске установе у Темишвару несумњиво су црква и школа.

Пошто су вероисповедне школе радиле углавном у црквеноопштинским стамбеним зградама, а Српска гимназија била отворена у национализованој згради католичког самостана, у којој се и сада налази, српске школе у Темишвару немају никакву значајну имовину.

Што се тиче црквене имовине, Србима у Темишвару припадају три цркве, Владичански двор и црквеноопштинске стамбене зграде (две у Граду, три у Фабрици, две у Мехали). Под узурпацијом је локација на којој се од 18. века налазила летња резиденција темишварских владика, с тим што је сама резиденција потпуно демолирана, а после 1990. на тој су локацији изграђене приватне зграде. Премда је вођен судски поступак, покушава се процедуралним радњама изиграти право власника – Српске епархије.

При Градској црквеној општини постојале су, као засебна правна лица, две значајне добротворне закладе чији се капитал састојао од по једне велелепне зграде и земљишта на коме се налазе, а обе су у строгом центру града. Једна од заклада је враћена (Скарлатин дом), и то као рушевина, док је друга (Макрин дом) под узурпацијом и за њу је већ десетак година у току судски поступак.

Учешће у политичком животу и српске политичке организације

Срби су учествовали у управи града: имали су, као и Немци, свој магистрат све до 1781, када је Темишвар проглашен за краљевску слободну варош; после тога, у сједињеном градском магистрату имали су исти број представника као и Немци.¹⁵

Темишварски владика је, по достојанству, члан угарске Дијете. Посебно је владика Петар Петровић био и у Илирској, а по њеном укидању у Маџарској дворској канцеларији.

Током буне 1848–1849. године темишварски Срби су листом подржали темишварскога заповедника Георга Рукавину, да се град не преда Кошутуовој војсци, него да остане веран Бечком двору.¹⁶

Срби Темишварци су подржавали српске прваке који су се у парламенту или другде залагали за национална права. Ипак, српске

¹⁴ Поглавље према: Стеван Бугарски, *наведено дело*.

¹⁵ Слободан Костић, *Грбови епископа и грађана темишварских у Православном српском саборном храму темишварском 1757–1838*, Темишвар, 1938, стр. 15–16.

¹⁶ Стеван Бугарски, *Срби из Темишвара и околине у догађајима 1848–1849*, Зборник радова научног скупа Српски покрет у револуцији 1848–1849, Нови Сад, 2000, стр. 151–173.

партије у Темишвару дуго није било. Прва политичка партија основана је под називом "Земаљска српска народна странка" 1934. године; њено битисање било је ефемерно, а укинута је пред Други светски рат.

Током рата је у Темишвару основан Славенски антифашистички фронт који се није могао озваничити, него је по наредби државних власти 1945. године претворен у Савез културно-демократских удружења у Румунији који је распуштен, опет по наредби власти – као политички неподобан, 1953. године. Затим је, опет из пропагандних побуда, 1968. основан Савет радних људи српске народности, као испружена рука Жупанијскога комитета Румунске комунистичке партије за српску националну мањину. Године 1990. основан је Савез Срба у Румунији с јасном назнаком да заступа Србе у односу на румунске власти. Савез је по свом статусу масовна организација са подружницама и чланством, али пошто учествује на локалним и парламентарним изборима, он има и одлике политичке партије. Савез је преузео на себе издаваштво, новину и књижевни часопис, културно-уметничку делатност и учествовање у политичком животу. Тежња му је да – као и његови претходници – подреди себи целокупни друштвени живот српске мањине; за то није дорастао, а на сву срећу нема – као ни претходници – подршку државних власти да се свима наметне. Због тога су цркве, школе, радио и телевизија независне у односу на Савез.

Српске добротворне и културне организације¹⁷

Најстаријом модерном организацијом Срба у Темишвару сматра се Содружество љубитеља књижевства српског, основано 1827. године. Мада је имало извесну подршку локалних власти, друштво није заживело, јер није успело да приволи вишу власт да га одобри.

Године 1851. основано је Друштво читалишта фабричког, које је водило и читалиште у једној од црквеноопштинских кућа фабричке цркве. Мада је застој у раду Друштва видљив још од 1857. године, када је умро покретач Д. Г. Тирол, оно је зацртало дубоку бразду у културном животу Срба, тако да је Читаоница при Фабричкој црквеној општини постојала све до Другог светског рата, а део њених књига се још и сада чува у парохијској књижници. Књижница је позније било и при Епархији, и при Савезу словенских културно-демократских удружења, и при Српској гимназији. Сада је најбоље опремљена и најпознатија Српска читаоница која је пре десетак година

¹⁷ Поглавље према: Сава Илић, *Прилог о хорској делатности Срба у Темишвару и Банату (1868–1944)*, 1978, Букурешт; Љубомир Степанов, *Младост жубори, срцу говори...*, Темишвар, 1994.

основана при Савезу Срба, а у црквеноопштинској просторији Саборне цркве.

Године 1869. озваничила је свој рад Српска певачка дружина темишварска. Уследиле су затим и друге певачке дружине: мехалска "Зора" 1903, Коло младих Срба 1919, фабричка "Слога" 1923, Коло српске омладине 1931. године. Поред ових, било је и других певачких друштава која нису настојала да израде статус правног лица. Све су те дружине радиле углавном до Другог светског рата.

Године 1900. регистрована је Темишварска добротворна задруга источно-православних Српкиња, која је радила све до Другог светског рата, када је прикупљала помоћ за заробљенике у транзитним логорима којих је било у Темишвару.

После Другог светског рата Савез словенских културно-демократских удружења у Румунији, све док је био у милости политичких државних власти, настојао је да потпуно присвоји целокупну добротворну и културну делатност Срба. Тако је 1945. године преузео Епархијски средњошколски интернат, Темишварској добротворној задрузи Српкиња ускратио право да се стара о интернатској мензи, а вештим поступком обуставио рад свих темишварских културно-уметничких дружина. У ствари, желео је – или се од њега тражило – да постане једина организација Срба у Румунији, која ће да контролише и целокупну културно-уметничку делатност. Обједињујући у Темишвару најмање четири друштва (Певачку дружину, "Зору", "Слогу" и Коло српске омладине), уз то још и позајмљујући певаче професионалце, Савез је остварио на уметничком плану веома много, али се то показало неисплативим: пошто је Савез врло брзо пао у немилост политичких власти, његовим укидањем 1953. године укинута су и све формације које су радиле под његовим покрићем.

У том историјском моменту и у датим историјским околностима није било ни теоретске наде да се обнови ма и једно од друштава која су била жртвована ради стварања и угледа Савеза. Процес је, нажалост, био иреверзибилан. Углед и престиж, које су Срби у Темишвару градили деценијама, истрошени су политичком вољом коју карактерише кратковидост и неодговорно настојање Савеза – за само неколико година. Мада су услови под којима се то све одиграло сложени, остала је констатација и горки укус да су то Срби учинили својом руком.

Године 1954. основан је Српски државни ансамбл песама и игара, једина српска уметничка професионална установа у Румунији, чији су сви чланови били редовно запослени и плаћени. Они нису ни издалека били професионалци, али су живели од свога рада. И овај ансамбл је имао првенствено задатак политичке пропаганде и укинут је чим она више није била потребна, 1970. године.

Одмах по расформирању ансамбла, од његових чланова је образована фолклорна група "Коло" у оквиру румунског Фолклорног ансамбла "Банатул"; уз подоста тешкоћа "Коло" је радило до 1991. године. Такође је на иницијативу бивших чланова Ансамбла основано аматерско друштво "Зора" при Муниципијском дому културе, које је с прекидима било активно до скоро. Све су то остаци остатака и њихова се делатност углавном сводила на извођење онога што је некада усвојено.

Независно од њих, године 1969. основано је студентско Културно-уметничко друштво "Младост", 1988 обновљен је Хор Саборне цркве, а 1991. године је основана инструментална дружина "Темишварски тамбураши".

Са изузетком Државнога ансамбла, ниједно српско културно-уметничко друштво у Темишвару после Другог светског рата није имало статус правног лица.

*Српска периодика у Темишвару*¹⁸

Српска периодика у Темишвару почела је са годишњаком под насловом "Банатскиј алманах", који је издаван 1827–1829, те тако спада међу прве српске периодике уопште. Замишљен као орган Содружества љубитеља књижевства српског, алманах је престао излазити када је Содружество распуштено. При Друштву Читалишта фабричког излазио је годишњак "Темишварскиј календар", врло сличан "Банатском алманаху", од 1854 до 1858. Наредни алманаси-годишњаци јавили су се тек после више деценија: "Српски народни календар" 1932–1936, "Календар "Темишварског весника"" 1938–1947. и "Календар "Правда"" 1948–1951.

Што се тиче самих листова и часописа, у раздобљу 1851–1856. у Темишвару је штампан "Земаљско–законски и правитељствени лист", званично гласило провинције Српске Војводине и Тамишког Баната. Током два месеца, октобра и новембра 1851, Милорад Медаковић је издао у Темишвару 12 бројева "Јужне пчеле" коју је затим пренео у Нови Сад. Године 1852. Александар Андрић је покренуо лист "Световид", али није саставио у Темишвару ни пуну годину, па се почетком 1853. преселио у Беч. Године 1878. почео је излазити у Темишвару политички лист "Народни гласник" који је подржавала владарска кућа Карађорђевића; при њему је 1880. издаван и књижевни лист "Смотра". Оба листа су прекинула излажење 1880. године. Док је у Темишвару боравила војска Србије (1918–

¹⁸ Опширније у Стеван Бугарски, *Српска књижевна периодика у Темишвару*, "Књижевни живот", XXXIX, бр. 3(100)/1995.

1919), излазио је лист "Слога"; по изласку србијанске војске из Темишвара лист је премештен у Велики Бечкерек.

Први српски периодик у Румунији био је "Гласник – Црквени, школски и друштвени лист", гласило Православне српске епархије темишварске. Лист је касније преименован у часопис, а излазио је – с прекидима – до 1946. године. Године 1972. Епархија је обновила излажење свога гласила под насловом "Билтен Српског православног викаријата у Темишвару", које је године 1990. преименовано у "Гласник – Црквени часопис", који под тим насловом излази и сада.

Приватни политичко-информативни лист "Темишварски весник" излазио је од 1934 до 1947. године, довијајући се и под разним предратним диктатурама и под ратном цензуром; укинут је од народно-демократске власти, јер је желео да сачува независност и није прихватио да се претвори у орган нових српских послератних организација.

Лево оријентисана група интелектуалаца покушала је 1936. да покрене часопис "Живот"; успела је да изда само два броја. Позивајући се више на његов назив неголи на програм, 1957. је установљен часопис "Нови живот" који, преименован (године 1964) у "Књижевни живот", излази и сада.

Најдугочнији српски лист у Темишвару био је "Правда". Покренут као орган ефемерног Славенског антифашистичког фронта 1944, лист је обезбедио признање и помоћ политичких државних органа, па је мењао и издаваче, и профил, и формат, и динамику излажења, па и сам наслов (од 1969. звао се "Банатске новине"). Излазио је све до 1990. године.

"Културни упутник" је као пропагандни часопис за културу покренут 1948. године; од године 1955. до 1958. излазио је под насловом "Народна култура".

После догађаја 1989. године колектив "Банатских новина" одлучио је да издаје нови лист, насловљен "Наша реч", који је постао орган Савеза Срба у Румунији и као такав се издаје о државном трошку.

И као занимљивост: после неких неспоразума у редакцији "Наше речи", године 2002. почео је излазити у приватној режији часопис малог формата и тиража – "Зелени коњ", први и једини српски периодик који се у Темишвару штампа латиницом.

Издавање књига

Темишварски Срби су своје књиге од старине штампали углавном у Пешти и Бечу. Српске штампарије у Темишвару јављају се у 19. веку. Мада је штампање књига било само спорадично, у Темишвару су издаване књиге из многих области: белетристике, исто-

рије, географије, медицине, филозофије, теологије, политике, економије.

Сада Савез Срба издваја из свога буџета део средстава и издаје, у мање-више импровизованим условима, годишње по десетак малотиражних књига, намењених уском читалачком кругу. Но, када се књига одштапа, Савез нема мрежу за пласман, па зато књиге таворе по складиштима и тешко стижу у праве руке. Такво издаваштво, које тавори на ентузијазму и на државним јаслама, не може бити дуговечно и требало би га на време преосмислити.

Закључак и перспективе

У Темишвару сада живи Срба више но икада, но они су слабо међусобно повезани и немају, као некада, добро организовани друштвени живот. Град на Бегеју ће и даље остати стециште Срба који, због друштвених прилика, све више напуштају села. Темишвар ће, дакле, и даље све више оправдавати свој надимак највећег српског села у Румунији, али ће сјај и домет Срба зависити углавном од продора појединаца. А како су појединци у Темишвару били и Доситеј, и Вук, и пет карловачких митрополита, и Бранко, и Стерија, и патријарх српски Викентије, и Црњански, и толики други, на Србима још дуго неће бити да унапреде, него да достигну и сачувају представу коју су о српском народу утврдили њихови претходници

Stevan Bugarski, Temišvar (Rumunija)

SERBS IN TIMIȘOARA

Summary

The Serbs are an autochthonous population in Timisoara. They had important cultural, economic, and political influence in the life of the town and the state. Since the end of the First World War – that is, since demarcation between Romania and Yugoslavia – the number of Serbs in Romanian Banat, and accordingly in Timisoara, has decreased continuously to the present day. This article, apart from providing a short historical introduction, briefly reviews the status of cultural and religious life of the Serbian community in contemporary Timisoara.

Key words: Serbs, Timisoara, Identity